

«ԾԱԳՈՒՄՈՎ ՀԱՅ ԵՆ»

ՀԵՂԻՆԱԿ՝ ԱՐԾՈՒԻ ԲԱԽՉԻՆԵԱՆ

«Ապոլոն» հրատարակատուն, Երևան, 1993, էջ 367

Կենսագրական բառարան շարադրելու զանազան փորձեր եղած են մեր իրականութեան մէջ: Վերջինը, որուն հրատարակութիւնը անաւարտ մնացած է, հանգուցեալ Գառնիկ Ստեփանեանի արժէքաւոր «Կենսագրական քառարամ»ն է, որ, գրաքննութեան եւ աղբիւրներու հաւաքման գրեթէ անյաղթահարելի դժուարութեան բերումով, զգալի պակասներ ունի: Եւ չատ բաղձալի պիտի ըլլար, որ կարող բանասէր մը ձեռնարկէր Ստեփանեանի աշխատանքը իր կատարեալ աւարտին հասցնելու:

Նոյնքան հին են «Հայազգի» մարդոց ցուցակներ կազմելու փորձերը: Փոքր ժողովուրդները, թերեւս որպէս հետեւանք պատմութենէն իրենց բաժին ինկածին, որոշ նախասիրութիւն ունին իրենց արիւնակիցներու հետքերը ամէնուրեք փնտռելու, կարծէք ձեւով մը փոխհատուցում ստանալու համար՝ իրենց քաղաքական տկարութիւնը փոխարինելով «բարոյական» հզօրութեամբ, որ կը տարածուի համաշխարհային քաղաքակրթութեան իրենց բերած նպաստով: Հոգեբանական գործօնը որոշ դեր ունի ասոր մէջ, թէեւ պէտք չէ անտեսել, որ այլապէս հետաքրքրական ժամանց մըն է տեսնել, մեր պարագային, ի՛նչ պէսպիսուն ընձիւղումներ տուած է հայակական սփռուածութիւնը հնագոյն ժամանակներէն ի վեր:

Յիշենք, սակայն, որ այս կամ այն անձին հայկական ծագումը փաստելը տեսակ մը «ազգային մարզաձեւ»ի վերածուած է, իսկ եթէ տուեալ անձը յետոյ մերժած է այդ պատկանելիութիւնը՝ «ազգային գայթակղութեան»։ Ընթերցողը հաւանաբար պիտի վերյիշէ, օրինակ, Անրի Թրուայայի պարազան: Դեռ չհաշուենք երեւակայածին ծագում-

նաբանութիւններ, ինչպէս Ֆրանսայի այժմու նախագահ Ժազ Շիրաքը «Շիրակեան» դարձնելը, կամ դերասան Կրեկորի Փէքը «Գրիգոր Իփէկեան»ի վերածելը:

Հայազգի մարդոց վերջին ցուցակը կու գայ Երեւանէն, Արծուի Բախչինեանի հեղինակութեամբ, եւ կը կոչուի «Ծագումով հայ են»: Հոս մէկտեղուած են, ըստ հրատարակչական ազդին, «1200ից աւելի հայազգի գործիչների համառոտ կենսագրականներ եւ անուանացանկեր»:

Ա. Բախչինեան ծնած է Երեւան, 1971ին, եւ աւարտած է պետական համալսարանի բանասիրութեան ճիւղը, 1993ին: Կ'իմանանք, որ «այժմ գրում է «Նապոլեոնը եւ հայերը» ուսումնասիրութիւնը»:

Յառաջաբանէն ետք, էջ 13-321ը գրաւուած է բառարանով, որուն կը հետեւի ցանկերու բաժին մը, ուր ըստ ասպարէզի ու երկրի (կամ գործածած լեզուի) խմբուած են բառարանին մէջ մտած ու չմտած անուններ:

Բախչինեան հաշուի առած է վերը ակնարկուած վտանգները եւ կը հաստատէ, որ «օգտուել ենք միմիայն ստուգապատում, արժանահաւատ աղբիւրներից, առաջնորդուելով մշմարտութեան չափանիշով եւ ոչ ընթերցողի սնապարծութիւնը շոյելու փափաքով: Մեր բառարանում տեղ գտած բոլոր գործիչների հայկական ծագումը հնարաւորին չափ ստուգուել եւ մշտել ենք տարբեր աղբիւրներով: Նրանց մեծ մասի հայազգի լինելն ակնբերել է» (էջ 5): Այսպէս, ան դուրս ձգած է, օրինակ, դերասանուհի Անուկ Էմին (գոր Տէյվիտ Մարշալ Լանկ կը յիշէր իր «The Armenians: A People in Exile» գործին մէջ) եւ խմբավար Հերպերթ Ֆոն Գարայեանը (որուն հայկական ծագումը, Բախչինեանի յիշած «Կազէթ տը Լօզան» թերթէն զատ, նշուեցաւ անոր մահը յայտարարող լրատուական գործակալութեան մը կողմէ):

Ա՛յլ հարց, սակայն, որ նախ պէտք է ճշտել ի՞նչ կը հասկնանք «հայ» ըսելով. «Հայ ծագումով» մարդոց շարքին կրնան մտնել բազմազան ստորոգութիւններու պատկանողներ՝ հայերէն եւ ա՛յլ լեզուներով արտայայտուող անձերէն մինչեւ իրենց ինքնութիւնը սոսկ «հայանուն» (եւ մերթ՝ ո՛չ իսկ այդ ձեւով) կերպարանք պահողները: Ա՛յլ հարց, նաեւ, թէ ի՞նչպէս պէտք է սահմանել «մուտքի արտօնագիրը» նման բառարանի մը մէջ:

Երկու հարցերէն ո՛չ մէկը բաւարար պատասխան գտած է այս գիրքին մէջ, ինչ որ սպասելի է: Արդարեւ, դժուար է յաջող պատասխան մը գտնել նման բնագանցական հարցի մը. ո՞վ է հայը:

Հեղինակը կը գրէ, թէ «բառարանը կազմելիս հանդիպել ենք մի շարք դժուարութիւնների՝ միութիւնը ընտրութիւնից մինչեւ բառարանին յարմար վերառութիւն գտնելը» (էջ 7): Սակայն, իր ընտրած

խորագիրը անյաջող կ'երեւի մեզի, թէ՛ որովհետեւ անկէ զգայացունց ըլլալու հոտ մը կը բուրէ որ միայն կը վնասէ գիտական որոշ վարկի յաւակնող գործ մը, եւ թէ՛ որովհետեւ, հակառակ վերը մէջբերուածին, «ընթերցողի սնապարծութիւնը շոյելու» զգացում մը կը մնայ: Ամէնէն յարմարը պիտի ըլլար «Հայազգի գործիչներ» կամ «Հայազգի գործիչներու բառարան» չէզոք խորագիրը, թէեւ գոյութիւն ունի (չենք տեսած) Նուպար Տէր Միքայէլեանի «Նշանաւոր հայազգի գործիչներ» հատորը (Պէյրութ, 1988):

Ինչ կը վերաբերի նիւթի ընտրութեան, Բախչինեան կը յայտնէ, թէ դուրս ձգած է օտարագիր հայ հայագէտներ, հայերէն օտար լեզուի թարգմանող հայեր, նախկին Խորհրդային Միութեան մէջ գործած հայ գիտնականներ, քաղաքական եւ ռազմական դէմքեր, ոչ-հայաստանաբնակ մարզիկներ, ինչպէս եւ հայերու հետ ամուսնացած օտար կիներ ու իրենք գիրենք յայտարարութեամբ միայն հայ համարող օտարներ: Իսկ ներառած է ուրիշ ժողովուրդներու նպաստ բերած հայեր, հեռուոր հայկական արմատներով անձեր եւ «կէս-հայեր» (հայրը կամ մայրը՝ հայ):

Նկատի ունենանք, որ հեղինակը փաստահաւաքումի մեծածաւալ գործ ըրած է, ինչպէս կարելի է դատել կենսագրականներու ընթերցումէն: Իսկ Հայաստանի պայմաններուն մէջ, ուր ամէն ինչ չէ որ կը հասնէր կամ կը հասնի, ատիկա արդէն բարենիշ մըն է:

Սակայն, եւ հաշուի առնելով անցեալի փորձերէն մնացած դառն դասերը, լաւ պիտի ըլլար, որ ան՝ բոլոր ոչ-բացայայտ հայազգիներուն ծագումը հաստատող աղբիւրները մէջբերէր: Ինչո՞ւ. որովհետեւ հոս դարձեալ կասկածի փաստը մեր առջեւ կը ցցուի: Տանք քանի մը անուններ. Անիէս Վարտա (Անահիտ Վարդանեան), Ճէք Փալանս (Յակոբ Փալանոյքեան), Փիթըր Ուսթինով, եւայլն:

Ամէն պարագայի, ակնառու թիւրիմացութիւն է եգիպտոսի թագուհի Նեֆերթիթին հայ համարիլը, քանի որ անիկա ոչ-հայկական, այլ՝ խոռոխական Միտաննի պետութեան (Ք.Ա. 14-րդ դար) իշխանուհիներէն էր: Իսկ ամերիկացի դերասանուհի Քիմ Պէսինճըրը հայ չէ. 1990ական թուականներու սկիզբը անոր հայ ըլլալու մասին հակասական յայտարարութիւններ վերագրուած են, որոնք յետոյ հերքած է:

Հետեւաբար, այս գործին բնոյթն ու պայմանները, տուեալները ամբողջական չեն. կենսագրական որոշ մանրամասնութիւններ պակասաւոր են (օրինակ, վիրաբոյժ Համբարձում Քէրիկեանի գրադատ ու թարգմանիչ ըլլար յիշուած չէ), իսկ ուրիշներ՝ սխալ (օրինակ, Քէրիկեանի աղջիկը՝ Ալիս, լրագրող չէ, այլ՝ պատմաբան):

Միւս կողմէ, հեղինակին որդեգրած սահմանները այնքան լայն ու առաձգական են, որ թերիներու եւ պակասներու հաւանականութիւնը

կը բարձրանայ: Ան ներառած է, օրինակ, տարբեր օտար լրասփիւռներու հայ լրագրողները, բայց Ֆրանսայի մէջ կը յիշէ Ժան-Գլոս Տըլաքըրուան ու կը մոռնայ Կիյօմ Համալեանը, իսկ Արժանթինի մէջ կը նշէ Նարսիսօ Պինայեանը (որ քաղաքագէտ» չէ) եւ Խուան Պետոյեանը, չանդարդառնալով Գարլոս Ալեմեանին, Աւետիս Հաճեանին, էնրիքէ Կարապետեանին, Քրիստիան Սիրունեանին, եւայլն:

Ասիկա պարզ նմոյշ մըն է, բայց ցոյց կու տայ, որ ո՛րքան լայն բացուի կարկիւնը, ա՛յնքան աւելի կը մեծնան սխալներու եւ թերանալու կարելիութիւնները: Գրութիւնը չժանրաբանելու նպատակով, զանց պիտի ընենք վերի օրինակներուն կրկնութիւնը այլ կալուածներու համար:

Ուրիշ հարց. հեղինակը ներկայացուցած է օտարներու մէջ եւս գործ տեսած հայ մշակոյթի դէմքերը: Ինչո՞ւ չէ ներառած, օրինակ, Յովհաննէս Մասեհեանը (Պարսկաստանի դեսպան Անգլիոյ մէջ), Կոստան Զարեանը (որ գրած է ռուսերէն, Ֆրանսերէն, անգլերէն, եւն.՝, խմբագրած է գրական միջազգային պարբերական մը), եւն.՝ Թերեւս առարկուի որ ասոնք հայ իրականութեան մէջ յայտնի դէմքեր էին, որոնք օտար շրջանակներու մէջ ալ գործած են: Եթէ այսպէս է, ուրեմն Լիւպէնը (Շահան Շահնուր), Հրանտ Նազարեանցը, կամ Պերճ Ֆազլեանը պէտք է դուրս մնային:

Հոս է, ուրեմն, որ վերը յիշուած սկզբունքներուն հարցը կը ծագի: Օրինակ, ի՞նչպէս սահմանել հայ արուեստագէտներուն մուտքի «իրաւունքը»: Ինչո՞ւ Սարգիս Խաչատուրեանը կամ Յովսէփ Փոլշմանը մտած չեն, իսկ Տարիա Կամսարականը՝ այո: Զէ՞ որ առաջիններն ալ որոշ դիրքի տիրացած են օտար շրջանակներու մէջ, իսկ վերջինս գործած է հայկական աշխարհին մէջ եւս:

Ամէնէն դժուար խնդիրը. ճշտել թէ ո՞վ է կարեւորն ու անկարեւորը: Ի վերջոյ, օտար լեզուով արտայայտուող կամ օտար շրջանակի մէջ աշխատող ամէն մարդ ինքնաբերաբար Who's whoի մաս կազմելու իրաւունք չի՝ ստանար: Այս հարցին մէջ նկատուող սխալներուն բոլորովին պատասխանատու չի՝ կրնար նկատուիլ հեղինակը. երբեմն՝ մեղքը կրնայ վերագրուիլ իր աղբիւրներուն, որոնք ստոյգ տեղեկութիւն չեն տուած (մանաւանդ, երբ յիշուի, որ մեր մամուլն ու տեղեկատուական աղբիւրները սովոր են «կարեւոր» համարիլ երկու-երեք գրութիւն ստորագրող մը կամ տիտղոսներ ու հանգամանքներ շարող համբալ մը): Օրինակ, Ռոսա Մախեան բացարձակապէս «Արգենտինայի ամենայայտնի լրագրողներից» (էջ 177) չէ, եւայլն: Կամ հետեւեալը՝

«ԵԶԵԿԵԼԵԱՆ Ալիսիա (Արգենտինա).- Անգլիագիր բանաստեղծուհի: Ծնուել է Արգենտինայում: Հեղինակ է մի քանի ժողովածուների: Կատարում է թարգմանութիւններ իսպաներէնից: Կապուած է հայկական շրջանակներին» (էջ 107):

Ալիս Եզեկելեան «անգլիագիր բանաստեղծուհի» չէ, երեք-չորս կտորներ ստորագրած է Նիւ Եորքի «Արարատ» եռամսեային մէջ: Արժանթին ծնած չէ, ոչ ալ հեղինակ է քանի մը ժողովածուներու: Նոյն եռամսեային մէջ ստորագրած է կարգ մը յօդուածներ եւ երբեմն այլոց յօդուածները սպաններէնէ թարգմանած է: Հայկական կեանքին գործօն կերպով կը մասնակցի, ոչ թէ «կապուած է»:

Այսինքն, ո՛րեւէ համալսարանի դասախօս, բանաստեղծութեան գրքոյկ հրատարակող, կամ հոս ու հոն քանի մը ցուցահանդէս ներկայացնող անձ չի՝ կրնար իրաւունք ունենալ նման հատորի մէջ մտնելու: Հետեւաբար, պէտք չէ շատ յստակօրէն ճշտել սահմանները ու մեծ ուշադրութեամբ քննել իւրաքանչիւր «թեկնածու»ի պարագան: Մանաւանդ, պէտք չէ մոռնալ որ Սփիւռքի հետզհետէ մեծցող սահմանները աւելի ու աւելի թիւով «ծագումով հայ»եր կը յառաջացնեն:

Առ ի լրացում, նշենք քանի մը պակաս անուններ.— Ռիչըրտ Եարտըմեան (ԱՄՆ, երգահան), Արմէն Ալճեան (ԱՄՆ, տնտեսագէտ), Յակոբ Խաչիկեան (Գանատա, բանաստեղծ ու վիպագիր), Կարօ (Իրան, բանաստեղծ), Ալէն Թերզեան (Ֆրանսա, շարժապատկերի արտադրիչ), Սերժ Զիւրիւք (Ֆրանսա, վարչագէտ), Տիրան Սարաֆեան (ԱՄՆ, շարժապատկերի բեմադրիչ), Հենրի Սփէր (Ֆրանսա, գրագէտ), Ֆելիքս Աբրահամեան (ԱՄՆ, երաժիշտ), Գաբրիէլ Վահանեան (ԱՄՆ, աստուածաբան), Նարսիս Պինայեան (Արժանթին, համալսարանի դասախօս), Ժեռար Շալեան (Ֆրանսա, քաղաքաբան), եւ այլն:

Գիրքի վերջաւորութեան, Բախչինեան զանազան ցանկեր գետեղած է, ուր ներառնուած են գրողներ, կերպարուեստագէտներ, երաժիշտներ, թատրոնի եւ շարժապատկերի գործիչներ, գիտնականներ ու պետական գործիչներ: Ասոնցմէ ոմանք մտած են բառարանին մէջ (ուրեմն՝ աւելորդ է զանոնք յիշելը, ըստ մեզի), ուրիշներ՝ ոչ, «այլեւայլ պատճառներով»:

Հոս ալ արժանաւորն ու անարժանը իրարու խառնուած են, եւ, կրկնենք, շատ բարակ մաղէ մը պէտք է անցընել տեղեկութեան այս հսկայ քանակը, որպէսզի կարելի ըլլայ անթերի գործ մը ներկայացնել: Եւ վստահաբար հեղինակին պայմանները թոյլատու չեն ամէն ինչ հարկ եղածին պէս ճշտելու:

Գոհանանք մէկ օրինակով:

Սպանագիր գրողներուն ցուցակին մէջ տասներեք անուններ կ'երևին: Տիգրանա (Թիսիանա) Ասվարեան (ճիշտը՝ Աշվանեան) եւ Մարիանա Բայասլեան մէկական ոտանաւոր հրատարակած են, Գրացիելլա (Կրասիէլլա) Գէորգեան՝ չորս-հինգ հատ, Աննա Քրիստինա Դերմենջեան եւ Էմմա Դոլուխանեան անյայտ են որպէս գրող: Իսկ Ֆելիսիա (Ֆելիսա) Գոլյումճեան ու Աւգուստինօ (Ակուստին) Դա-

ւիթեան, որոնք երեքական հատոր հրատարակած են ու որոշ չափով ծանօթ անուններ են արժանթիւնեան շրջանակներու մէջ (Գուլյում-ճեանի մէկ գիրքը թարգմանաբար հրատարակուած է Հայաստան եւ ան մասնակցած է Գրողներու Միութեան մէկ համագումարին), դուրս մնացած են բառարանի էջերէն:

Նշենք, որ եգիպտագէտ Արբակ Մխիթարեանը չի՝ կրնար մտնել Պելճիքայի «կերպարուեստագէտ»ներու ցանկին մէջ, ոչ ալ մեքսիքոյաբնակ յայտնի հայագիր բանաստեղծ Մկրտիչ Հաճեանը, որ նկարիչ չէր:

Ամփոփելով, պէտք է դիտել տալ, որ Արծուի Բախչինեանի այս հատորը կենսագրական տուեալներու տեսակէտէն համեմատաբար հաւաստի աղբիւր մըն է. մեր նշմարները առաւելաբար սկզբունքային որոշ հարցերու կը վերաբերին: Նման հանրագիտարանային գործեր առաւել բիւրեղացումի, տեղեկատուական լայն ցանցի եւ սպառիչ ստուգումի կը կարօտին: Սպասենք, որ երկրորդ տպագրութիւն մը գոհացնէ այդ ակնկալութիւնները: Հեղինակը ատակ է այդ գործին:

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԵՈՍԵԱՆ